

**Aesthetics of Tourism according to Kant's Attitude to the
Nature in *Critique of Judgment***

Farideh Afarin (corresponding author)

Assistant Prof. Art Studies Department, Semnan University, Semnan, Iran. F.afarin@semnan.ac.ir

Bitra Abde Nikfarjam

M. A. of Art Studies, Semnan University, Semnan, Iran. Bitra.Nikfarjam@semnan.ac.ir

Abstract

In this research, we intend to examine Immanuel Kant's definition of nature in his critique of judgment in both parts, i.e., aesthetics and teleology. Then, we will evaluate these definitions of nature with the criteria of different trends of tourism such as nature tourism. Then we answer the question: Do Kant's definitions of nature in teleology and the relationship of nature with beauty and sublimity and the examples mentioned in this book, provide a proper Criteria for the goals, aspirations, and scopes of nature tourism? Do tourists of nature take us for a walk in the nature that Kant defines or sometimes describes? Supposedly, both have a lot in common with emphasis on human ends and the importance of morality in praising beauty of nature. We search with a descriptive-analytical method to answer this question: How can a framework for aesthetics of tourism be provided from Kant's third critique? Research studies show that in order to organize the framework of aesthetics of tourism based on Kant's third critique, it is better to first outline the basic rubrics of the critique of the teleological judgment. In the second part of the third critique, considering the organic position of nature and its purpose and also the mechanistic expansion of nature under the supersensible principle, while eliminating the contradiction of this duality, the role of the purpose of nature and human as the ultimate purpose are discussed. In this part, an expansive view is seen for the relationship between man and nature with regard to the ultimate purpose and final purpose. According to the general point of view, human being, from the purposes and recognizing his/her position as the ultimate purpose and paying attention to the final purpose, will reach to a more detailed point of view. Human being, reflects on natural effects and charms and free and dependent beauties based on nature, artifacts and artworks. As a result, the role of beauty and sublimity of nature in cultivating the moral dimension and the promotion of human culture is considered as one of the basic foundations of aesthetics of tourism, especially nature tourism.

Keywords: Nature, Aesthetics of tourism, Kant, Teleology, Nature Tourism.

Type of Article: **Original Research**

Received date: 2021.6.21

Accepted date: 2021.8.14

DOI: [10.22034/jpiut.2021.46631.2875](https://doi.org/10.22034/jpiut.2021.46631.2875)

Journal ISSN (print): 2251-7960 ISSN (online): 2423-4419

Journal Homepage: www.philosophy.tabrizu.ac.ir

Introduction

The *Critique of Judgment* (“*Kritik der Urteilskraft*”) is the foundational treatise in modern philosophical aesthetics. In this research, we intend to examine Immanuel Kant's definitions of nature in *Critique of Judgment* in both parts, i.e., critique of aesthetic judgment and critique of teleological judgement. Through the research sections, we examine both Kant's view in the third critique and the goals of tourism of nature. Research sections include 1. Nature and types of purpose, 2. Natural purpose, Organized Nature, Organism, 3. The teleological system and teleology, 4. System of nature and collections of nature, 5. Beautiful effects and natural charm, 6. The beauty of nature and art 7. Aesthetics of tourism.

Aesthetics has the wide ranges and according to this research, it has provided one of its facilities to tourism. The facilities such as proposing ways based on experience and an aesthetic common sense for a more effective relationship between man and nature in the world. In this study, with such a basis, the intention is to analyze the definitions of nature and attitude of one of the thinkers of the German Enlightenment, Kant, in the third critique. His view will be a way of expressing the Romantics' attitude to nature; The view that by looking at nature as an organism, due to the hierarchal relationship between subject and object, soul and body, promotes the position of nature. In his *Critique of Judgment*, Kant goes through the mechanistic and teleological contradiction, and organic view relying on the common supersensible principle as the common basis of the mechanism and teleology (ultimate purpose). He considers the idea of organism and the purposiveness of nature to be a necessary idea of reason. It also makes purposiveness a central issue in aesthetics. In addition to expressing the similarity between the concept of organism and the work of art, it goes beyond expressing the aspects of the idea of organism. Accordingly, he reflects on the systems of nature, natural charms, natural free beauty, dependent beauty and the sublime in nature and connection with morality, the theoretical domain of nature and the practical domain of freedom. Tourism offers the purpose of recognizing the beauties of nature, the reason for loving nature, preserving and respecting its greatness. Tourism, by showing the beauty of the contemplative forms of the mountains, the animals, the birds, the starry sky beyond the effects of

beauty of forms, along with the utilities of nature, reminds us of its grace and gift. Tourism also pays attention to the aesthetic and pleasurable aspects of nature. In addition, it justifies the preservation of nature. Increasing the mental capacity of individuals in the face of awful forces, the greatness of nature and the practice of coping with its fear and terror. In addition to nature, it focuses on the local and indigenous works of art and artifacts and traditions. It is hypothesized that the goals of nature tourism (and ecotourism) can be closely related to Kant's teleological and aesthetic issues in his attitude to nature in the Third Critique. Based on this introduction, the research questions are as follows:

- What is Kant's attitude to nature in two parts of *Critique of judgment*?
- What are the common components of Kant's attitude towards nature in the third critique and tourism?
- How can the aesthetic framework of tourism be proposed in the third critique?

To answer the questions, the research path begins with Kant's attitude to nature and the types of ends and purposes and then discusses aesthetics. No article has been written in Persian with this title and goals. Mirza Rahmanita has lectured the essay entitled “The Aesthetics of Nature Tourism Through the Philosophical Perspective of Immanuel Kant”, 2018, in 2nd International on Tourism, Gastronomy, and Tourist Destination (ICTGTD 2018). This article differs from our research in aims, scopes and the results. In this article we refer to that essay, if necessary.

The method of the study is qualitative content analysis. Descriptive-analytical method has been applied to data gathering and introducing Kant's attitude to nature and nature tourism, and if necessary, also, the comparison has been used.

Conclusion

Aesthetics of Tourism invites people to appreciate natural beauty, admire artistic beauty and the beauty of artifacts. In this way, human beings more and more appreciate the beauties of nature, art, artifacts, indigenous, local and ethnic traditions and favorite folklores from different countries of the world. The study of the *Critique of Judgment* teaches us that we can enjoy

the natural beauties of the geographical areas, and expect a common aesthetic experience. It is possible to reach a consensus point by relying on a common sense for the aesthetic purposes of tourism regionally and globally. The beauty and pleasure of nature provides an opportunity for reflection and promotion of human culture, a way for human beings to live morally as the ultimate purpose, to approach happiness (glückseligkeit). Human beings of the 21st century, due to the consequences of exploiting nature or the environment by reducing the volume of glaciers, reducing groundwater reserves, increasing earth temperature, extinction of plant and animal species, impoverishing soil, need to understand kantian happiness more than any time. According to this study, if we want to organize Kant's third critique based on the goals of tourism, we must first start with second part, that is, the critique of teleological judgment and after formulating the teleological attitude within it by understanding human interaction with nature, we explain the aesthetic attitude. It seems that the achievement of this research, after classifying the purposes and ends, is to determinate the place of human as the ultimate purpose, to distinguish his/her attitude to nature in relation to the final purpose. From this general point of view, after considering his/her position, s/he achieves a more detailed attitude to the free and dependent beauties of nature and art, artistic and cultural heritage, that is, indigenous, local and ethnic traditions. In addition, the moral role of beauty and sublime in cultivating the human, is considered as the basis of aesthetics of tourism.

References

- Allison, H. E. (2001) *Kant's Theory of Taste*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2014) *Critique of Judgment*, Trans: Abdulkarim-e Rasidian, Tehran: Ney. [In Persian]
- Rahmanita, M. (2018) "The Aesthetics of Nature Tourism Through The Philosophical Perspective of Immanuel Kant", in: *Advances in Economics, Business and Research (AEBMR)*, vol. 52, 2nd International on Tourism, Gastronomy, and Tourist Destination (ICTGTD 2018)

مجله علمی پژوهش‌های فلسفی دانشگاه تبریز

سال ۱۵ / شماره ۳۷ / زمستان ۱۴۰۰

زیباشناسی گردشگری بر اساس نگرش کانت به طبیعت در نقد قوه حکم

فریده آفرین (نویسنده مسئول)

استادیار گروه پژوهش هنر، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. f.afarin@semnan.ac.ir

بینا عبد نیکفر جام

دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد پژوهش هنر، دانشگاه سمنان. سمنان، ایران.

BitaNikfarjam@semnan.ac.ir

چکیده

هدف مقاله مطالعه نگرش کانت به طبیعت در نقد سوم بر اساس مولفه‌های گرایش گردشگری طبیعی است. قصد این است با روش توصیفی-تحلیلی، به این پرسش پاسخ دهیم: چگونه و براساس چه مولفه‌هایی می‌توان از نقد سوم کانت چارچوبی برای زیباشناسی گردشگری فراهم کرد؟. مطالعات پژوهش نشان می‌دهد برای ترتیب‌دادن به چارچوب زیباشناسی گردشگری براساس نقد سوم کانت بهتر است مولفه‌های اساسی بخش نقد قوه حکم غایت‌شناختی را ابتدا طرح کرد. در بخش دوم نقد سوم با توجه به جایگاه ارکانیستی طبیعت و غایت‌مندی آن و نیز بسط مکانیستی طبیعت تحت اصل فوق محسوس ضمن رفع تناقض این دوگانه، درباره نقش غایات طبیعت و انسان به عنوان غایت واپسین بحث شده است. در این بخش زاویه دید گسترده‌ای برای رابطه انسان و طبیعت با توجه به غایت واپسین و فرجامین دیده می‌شود. انسان با توجه به زاویه دید کلی، از بخش غایت‌ها و شناخت جایگاه خود به عنوان غایت واپسین و عنایت به غایت فرجامین، به زاویه دید جزئی‌تر در تأمل بر جلوه‌ها و جاذبه‌های طبیعی و زیبایی‌های آزاد و وابسته متکی به طبیعت، مصنوعات و آثار هنری دست می‌یابد. در نتیجه نقش زیبایی و والایی طبیعت در پرورش بعد اخلاقی و اعتلای فرهنگ انسان به منزله یکی از پایه‌های اساسی زیباشناسی گردشگری به‌ویژه طبیعی مطرح می‌شود.

کلیدواژه‌ها: طبیعت، کانت، گردشگری طبیعی، غایت‌شناسی، زیباشناسی گردشگری.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۲۳

۱. مقدمه

زیباشناسی شاخه‌های گسترده‌ای دارد و از نظر این پژوهش، یکی از خدمات خود را به گردشگری ارائه داده است. خدماتی چون طرح پیشنهاد راه‌هایی متکی بر تجربه و حس مشترک زیباشناختی برای ارتباط موثرتر بین انسان با طبیعت در جهان. در این پژوهش با چنین مبنایی قصد این است تعاریف طبیعت و نگرش یکی از اصحاب روشنگری آلمان یعنی کانت در نقد سوم واکاوی شود. دیدگاه او، راه‌گشایی برای بیان نگرش رمانتیک‌ها به طبیعت است؛ دیدگاهی که با نگاه به طبیعت به منزله ارگانسیم، به واسطه رابطه تشکیکی بین سوژه و ابژه، روح و جسم، جایگاه طبیعت را ارتقا می‌دهد. کانت در نقد قوه حکم، با تکیه به اصل مشترک فوق محسوس به عنوان مبنای مشترک مکانیسم و [فن تکنیک] غایت‌شناختی (قصدی غایی) از نزاع مکانیستی و غایت‌شناختی در ارگانسیم محوری می‌گذرد. او ایده ارگانسیم و غایت‌مندی طبیعت را ایده ضروری عقل می‌داند. همچنین غایت‌مندی (بی‌غایت) را به امری محوری در زیباشناسی تبدیل می‌کند. علاوه بر اینکه شباهت میان مفهوم ارگانسیم و اثر هنری را بیان می‌کند در بیان وجوه ایده ارگانسیم فراتر می‌رود. بر این اساس، وی با تأمل در جلوه‌ها و نظام‌های طبیعت، مجموعه‌ها، جاذبه‌های طبیعی، زیبایی طبیعی به صورت آزاد، زیبایی وابسته و والایی در طبیعت و ارتباط با خیر اخلاقی حیطة نظری طبیعت و حیطة عملی آزادی را به هم پیوند می‌زند. گردشگری با هدف شناسایی زیبایی‌های طبیعت مخلوق، علت دوست‌داشتن طبیعت، حفظ و احترام به عظمت آن را پیشنهاد می‌کند. گردشگری، با نمایش زیبایی فرم‌های تأملی کوه‌ها، اقیانوس‌ها، دریاها، پرندگان، آسمان پرستاره فراتر از جلوه و زیبایی ظاهری، در کنار سودمندی‌های طبیعت، لطف و موهبت آن را یادآوری می‌کند. همچنین گردشگری به وجوه زیباشناختی و لذت‌بخش طبیعت توجه می‌کند. به علاوه حفظ بقای طبیعت را توجیه می‌نماید. افزایش توان روحی افراد در مقابله با نیروهای شگرف، عظمت طبیعت و تمرین مقابله بر ترس از آن را تقویت می‌کند. افزون بر طبیعت مخلوق آثار هنری و مصنوعات قومی، محلی و بومی را در مرکز توجه قرار می‌دهد. فرض این است که اهداف گردشگری طبیعی، می‌تواند پیوند تنگاتنگی با مباحث غایت‌شناختی و زیباشناسی کانتی در نگرش به طبیعت در نقد سوم داشته باشد. بر اساس این مقدمه، پرسش‌های پژوهش از قرار زیر است:

۱. نگرش کانت درباره طبیعت در دو بخش غایت‌شناسی و زیباشناسی در نقد قوه حکم چیست؟
۲. مولفه‌ها و دغدغه‌های مشترک نگرش کانت به طبیعت در نقد سوم و گردشگری به‌ویژه طبیعی چیست؟
۳. چارچوب زیباشناسی گردشگری به چه نحوی در نقد سوم قابل طرح است؟

برای پاسخ به پرسش‌ها، مسیر پژوهش از نحوه نگرش کانت به طبیعت و انواع غایات در نقد سوم شروع می‌شود و سپس درباره زیباشناسی مباحثی طرح می‌گردد. در این پژوهش مولفه‌های کانتی با اهداف گردشگری سنجیده می‌شود تا نشان دهد چه مباحثی از نقد سوم کانت با اهداف گردشگری، همخوان است. در نهایت از این منظر مسائل زیباشناسی گردشگری طرح می‌شود. با این عنوان و اهداف، مقاله‌ای به زبان فارسی نگارش نشده است. میرزا رحمانیتا با مقاله «زیباشناسی گردشگری طبیعت از چشم‌انداز فلسفی ایمانوئل کانت» (۲۰۱۸) در دومین کنفرانس بین‌المللی گردشگری، تغذیه و مقصد گردشگری سخنرانی کرده است. این مقاله از نظر مسیر عزیمت و رسیدن به نتایج با پژوهش پیش‌رو متفاوت است. در بخش‌هایی به این مقاله ارجاع شده است. روش پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کیفی است. برای گردآوری اطلاعات و معرفی مولفه‌های نگرش کانتی و گردشگری به‌ویژه طبیعی از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده و در صورت لزوم تطبیق هم داده شده است.

۲. طبیعت و انواع غایت‌مندی

کانت سه معنی برای طبیعت در نظر می‌گیرد: (۱) متعلق شناخت از آن حیث که قوانین فاهمه بر آن سیطره دارد، (۲) طبیعت به منزله ذات یا مولفه‌های بنیادی چیزها، (۳) طبیعت در تقابل با تمدن (برنهام، ۱۳۹۸: ۱۷۲).^۱ با ذکر اینکه معنای طبیعت انسان، بعد تعقل و تأمل را دربردارد، می‌توان معانی طبیعت را از جنبه‌ای در ارتباط با طبیعت انسان بررسی کرد. کانت در کتاب سوم در نقد قوه حاکمه غایت‌شناختی به دلیل ارتباط با غایات و امکان ارگانیسم‌باوری، افزون بر علیت فاعلی در مکانیسم‌باوری، از علت غایی در نظریه ارگانیسم پدیده‌ها بهره می‌برد (بیزر، ۱۳۹۸: ۱۷۰-۱۷۱). او در استنتاج مکانیکی از یک سو و در استنتاج غایت‌شناختی از سوی دیگر، از اصل فوق محسوس نام می‌برد که باید آن را در بنیان طبیعت، قرار داد تا طبیعت چون پدیده لحاظ شود (کانت،

۱۳۹۳: ۳۸۴). با اصل فوق محسوس می‌توانیم جهان مادی را به منزله پدیدار صرف بنگریم و فرولایه‌اش را همچون شیء فی نفسه (که قابل شناخت نیست) تعقل کنیم (همان: ۳۸۰).^۲ از آنجا که موجودات سازمند به منزله غایات طبیعت بدون مکانیسم محصولات طبیعی نخواهند بود (همان: ۳۹۶) می‌توان تصویر طبیعت را مطابق با دو نوع از قوانین همساز یعنی علل فاعلی فیزیکی و علل غائی غایت‌شناختی بر مبنای اصل فوق محسوس در فرولایه فوق محسوس طبیعت انسان پذیرفت. هر چند کانت برای وفاق این دو تلاش می‌کند، اما به نظر می‌رسد با اندکی اغماض بتوان این تغییر را یک جابه‌جایی پارادایمی از فیزیک مکانیک به نظریه ارگانیک دانست (بیزر، همان: ۱۷۰). در ادامه بحث، مشخص می‌شود طبیعت یا تصویر آن منطبق بر اصل غایت‌مندی و کنش قوه حکم تأملی در مواجهه زیبایی و والایی، می‌تواند در پرورش انسان و اعتلای فرهنگ مهمی ایفا کند. کانت در نقد قوه حکم تعاریف مختلفی از غایت ارائه می‌دهد. در بخش اول می‌گوید:

«غایت عبارت از متعلق یک مفهوم است تا جایی که آن مفهوم به مثابه علت آن لحاظ شود و علیت یک مفهوم در قبال متعلق‌اش همان غایت‌مندی (صورت غایی)^۳ آن است» (کانت، ۱۳۹۳: ۱۲۲).

او غالباً اصطلاح غایت و غایت‌مندی را به اشکالی به کار می‌برد که با این تعاریف مرتبطاند، ولی کاملاً بر آن‌ها منطبق نیستند. غایت گاهی به مفهوم یا متعلق متناظر با آن اطلاق می‌شود و غایت‌مندی هم بر این ویژگی دلالت دارد که ابژه یا متعلق آن، به واسطه این ویژگی غایت به حساب می‌آید. در مجموع کانت غایت‌مندی را قانونمندی امر ممکن بماهوهو توصیف می‌کند. یک عین، یک کنش یا حالت ذهنی به این دلیل غایت‌مند نامیده می‌شود که امکان‌ش را فقط تا جایی تبیین و درک می‌کنیم که علیتی موافق با غایات را مبنای آن قرار دهیم. الگوی این غایت، مصنوعات انسانی است. مصنوعات زمانی ساخته می‌شوند که صنعتگر طرحی را که در ذهن دارد به منصفه ظهور رسانده و آن را به عین تبدیل کند (گینزبورگ، ۱۳۹۵: ۷۹-۷۸). کانت با تقسیم کردن غایت‌مندی به دو نوع بیرونی (سودمندی) و درونی (کمال عین) مفهومی از غایت‌مندی ذهنی را هم مطرح می‌کند. او می‌گوید غایت‌مندی بیرونی نسبت خارجی است که عین با دیگر اعیان دارد. غایت‌مندی درونی نسبت درونی است که اجزا با مفهومی از چیستی عین دارد. همچنین کمال در غایت‌مندی درونی را نیز به کمال کیفی و کمی تقسیم می‌کند؛ کمال کیفی به معنی توافق کیفی

اجزای عین با مفهوم چیستی آن و کمال کمی به معنی توافق کمی اجزا با مفهوم سیستمی عین است. همچنین هر دو غایت‌مندی را به دو نوع صوری و مادی یا واقعی تقسیم می‌کند که خود وجوه سوپژکتیو و ابژکتیو دارد. مهم‌ترین غایت‌مندی‌ها از نظر کانت عبارتند از غایت‌مندی صوری سوپژکتیو و غایت‌مندی مادی ابژکتیو. غایت‌مندی صوری سوپژکتیو متناظر با غایت‌مندی زیباشناختی است. غایت‌مندی مادی سوپژکتیو زمانی اتفاق می‌افتد که عینی مطبوع برای حواس ما خوشایند باشد. اشکال هندسی به دلیل اینکه در حل مسائل ریاضی مفید هستند، نمودی از این نوع غایت‌مندی است. غایت‌مندی درونی به صورت سوپژکتیو درباره تمایز والا از امر زیبا هم قابل طرح است.

غایت‌مندی مادی ابژکتیو درباره غایت‌مندی ارگانسیم‌ها به مثابه غایات طبیعی به کار می‌رود. آنها به واسطه صورت درونی، غایتی طبیعی^۴ هستند. غایت‌مندی مربوط به ارگانسیم‌ها به صورت درونی و غایت‌مندی بیرونی در نسبت هدف-وسیله با دیگری مطرح است. این غایت‌مندی، درباره چیزهایی به کار می‌رود که نسبت‌های «وسیله-هدف» بین آنها برقرار می‌شود. کانت در باب نظام غایت‌شناختی در نسبت بیرونی موجودات سازمند بیان می‌کند:

«منظور من از غایت‌مندی بیرونی آن نوع غایت‌مندی است که یک شیء در طبیعت به‌عنوان وسیله‌ای برای غایتی به شیء دیگر خدمت‌رسانی می‌کند. اشیایی نظیر زمین، هوا، آب و... که هیچ غایت‌مندی درونی ندارند و یا برای وجودشان مستلزم غایت‌مندی نیستند، در عین حال ممکن است از حیث بیرونی و بالنسبه به سایر موجودات بسیار غایت‌مند باشند» (کانت، ۱۳۹۳: ۳۹۹).

ما درک غایت‌شناختی از دیگر فرآیندها، چیزهای طبیعی و نیز از طبیعت به مثابه یک کل داریم. برای نمونه ویژگی‌های محیط زیست چیزی زنده؛ هم ارگانیک و هم غیرارگانیک برای آن چیز مفید یا در واقع ضروری‌اند. رودخانه و رسوباتی که به‌جا می‌گذارد موجب حاصلخیزی خاک می‌شود. رودخانه برای رشد گیاهان و لذا به‌صورت غیرمستقیم برای انسان‌ها مفیدند. همین مطلب درباره گیاهانی که انسان برای حوائج یا لذات خود و درباره حیواناتی نظیر شتر، گاو، اسب، سگ و غیره برای خوراک و برای خدمت به خود به کار می‌گیرد، صادق است (همان: ۳۳۸). غایت‌مندی منطقی در طبیعت به‌مثابه یک کل تا جایی نمودار می‌شود که برای انسان‌ها قابل درک است. کانت

علاوه بر غایت طبیعی با ذکر مثال‌ها، غایت طبیعت^۵، غایت واپسین^۶ و غایت فرجامین^۷ را هم معرفی می‌کند. غایت طبیعت نیازمند مفهوم غایتی ممکن است. غایت ممکن هم غایتی طبیعی است و هم وسیله‌ای برای دیگری. غایت طبیعت به غایت فرجامین وابسته است.

غایت واپسین طبیعت چیزی درون طبیعت است و همه چیزهای دیگر درون طبیعت به خاطر آن وجود دارند. غایت واپسین تنها می‌تواند انسان در مقام سوبه‌ای اخلاقی باشد (گینزبورگ، ۱۳۹۵: ۱۰۳). کانت به این موضوع اشاره می‌کند که انسان، تنها حلقه‌ای در زنجیره غایات طبیعی است، گرچه به نظر می‌رسد که طبیعت، او را به واسطه استعدادش برای غایات طبیعی مقرر نموده و خود انسان نیز همین تلقی را از خود دارد، با وجود این، وسیله‌ای برای حفظ غایت‌مندی در مکانیسم باقی حلقه‌های طبیعت نیز به شمار می‌رود (کانت، ۱۳۹۳: ۴۰۷). انسان تنها موجودی است که می‌تواند از غایات اعیان و طبیعت پرسش کند. او به همراهی و هماهنگی طبیعت با خواست‌های عقلی و اخلاقی خود نیازمند است و علت تصویر غایت‌مند طبیعت لحاظ می‌شود (Allison, 2001: 211-212). آنجا که غایت واپسین انسان است، کانت، غایت طبیعت را اول خوشبختی انسان و دوم پرورش (فرهنگ)^۸ او نام می‌برد (کانت، ۱۳۹۳: ۴۰۶). ایده غایت فرجامین طبیعت، چیزی بیرون از طبیعت است که کل طبیعت به خاطر آن وجود دارد. این غایت، امری فوق محسوس و در فراسوی طبیعت است (کانت، همان: ۳۳۸).

بهترین دلیل و یگانه منبع معتبر برای اثبات وابستگی جهان به ذاتی در بیرون جهان و پیدایش آن توسط موجودی فرازمینی این است که عناصر طبیعت را فقط به منزله غایت ممکن در بایم (کانت، همان: ۳۶۶-۳۶۵). با آزادی و اخلاق بین طبیعت و فرهنگ ارتباط برقرار می‌شود. با زیبایی و هنر زیبا است که بین غایت نظری و عملی بین حوزه نظری طبیعت و حیطه عملی آزادی ارتباط برقرار می‌شود. قوه حکم و طبیعت تأملی سوژه کمک می‌کند تا انسان به واسطه طبیعت مخلوق، زیبایی‌های آن و نحوه استفاده از آن، از طریق مفهوم بیلدونگ^۹ در جهت پرورش اخلاقی و اعتلای فرهنگ قرار گیرد.

به تعبیری قوه حکم می‌تواند رابط حیطه نظری طبیعت به قلمروی عملی آزادی باشد. در تجربه زیباشناختی علاوه بر اینکه هر سه نقد با هم وحدت می‌یابد، تولد شگفتی روح در مواجهه قدرت مطلق طبیعت در امر والا به خاصیتی باستان‌شناختی منجر می‌شود که فرصتی برای عرض اندام فلسفه فراموش‌شده و جزمی طبیعت فراهم آورد (Vandewalle, 2000-2001). این توضیح با

واژه بیلدونگ به معنی پرورش و فرهنگ دقیق تر می‌شود. رابطه مفهوم بیلدونگ و کولتور بسیار مشهور است و کانت بارها بیلدونگ و فرهنگ را به جای هم به کار برده است. او از این اصطلاح در سه نقد خود به ترتیب به معنی تربیت و پرورش، تربیت اخلاقی و ساختن -صورت‌بخشی^{۱۰} استفاده کرده است (اردبیلی، ۱۳۹۹: ۴-۵). با توجه به توضیحاتی که در پرورش و تربیت اخلاقی، هنگام مواجهه با نیروی مهارناپذیر طبیعت ذکر شدنی است، ذهن ما با استعداد صورت‌بخشی نیروی والایی را به یک تصویر امن تبدیل می‌کند. تصویری با تسلاهی خاطر سوژه و حمایت قوه عقل به پرورش استعداد اخلاقی می‌انجامد. در ادامه تلاش می‌کنیم نقش این حلقه واسط یعنی زیبایی و والایی در طبیعت را به منزله رابط دو نقد شفاف تر کنیم.

۲.۱. غایت طبیعی، طبیعت سازمند؛ ارگانیسم

در این مرحله به شرح نگرش کانت درباره یکی از غایت‌ها یعنی غایت طبیعی می‌پردازیم. درباره ارگانیسم یا سازمندی به منزله غایت طبیعی به توضیح نظر کانت می‌پردازیم. به گفته کانت طبیعت خود به خودش سازمان می‌دهد و این عمل در هر نوع از فرآورده‌ها و محصولات سازمند بر طبق الگویی کلی (تعدیل بر اساس صیانت نفس) انجام می‌پذیرد. انسان، بخشی از طبیعت به معنای وسیع کلمه است و محصولات مصنوع یا هنر او را نمی‌توان با کمال طبیعتی درونی موجودات سازمند مقایسه کرد (کانت، ۱۳۹۳: ۳۳۳)، هر چند مشابهت‌هایی در تبعیت جز از کل و جدایی‌ناپذیری هویت کل از اجزای آن، وجود دارد. طبیعت مماثل با صنعت^{۱۱} یا هنر^{۱۲} نیست، طبیعت ماشین یا مکانیسم نیست که با نیروی محرکه حرکت کند. ارگانیسم، حیات پویایی دارد که به تعامل ارگان‌ها با هم منتهی می‌شود. طبیعت سازمند^{۱۳} می‌تواند خود را تکثیر کند. به قول کانت در مماثل طبیعت سازمند با هنر، زندگی و صنعت، نقاط اشتراکی وجود دارد، اما طبیعت سازمند به‌طور کامل با هیچ کدام از آنها همپوشان نیست. «سازمان طبیعت هیچ مماثلتی با هر علیتی که می‌شناسیم، ندارد» (همان: ۳۳۴). موجود سازمند درون خود نیروی صورت‌بخش دارد که این صورت را به ماده‌ای که فاقد آن است می‌بخشد، این نیروی صورت‌بخش خود را منتشر می‌کند. تنها موجودات در طبیعت که فی‌نفسه و بدون نسبت با چیزهای دیگر غایات طبیعت ممکن هستند، موجودات سازمند هستند. غایت طبیعت بر پایه ایده وحدت مطلق که امکان محصول طبیعی را فراهم می‌کند، به هر چیزی که در محصول آن یافت می‌شود، تسری می‌یابد (همان: ۳۳۶).

پرسی می‌شود اینگونه می‌توان خصوصیت طبیعی بودن ارگانسیم را با موقعیت آن در مقام غایت سازگار کرد، به نحوی که انسجام مفهوم غایت طبیعی حفظ شود. چگونه عینی واحد را می‌توان هم به منزله غایت و هم به مثابه امری طبیعی لحاظ کرد. برای پاسخ به این پرسش مفهوم غایت طبیعی در فقرات ۶۴-۶۵ نقد سوم را شفاف‌تر می‌کنیم. موجودات سازمند یعنی حیوانات و گیاهان مصداق مفهوم غایت طبیعی‌اند و این یگانه موجودات طبیعی‌اند که چنین هستند. موجودات ارگانیک غایت هستند و باید به منزله غایت اندیشیده شوند. کانت در فقره ۶۴ مثال می‌آورد که ارگانسمی غایت طبیعی محسوب می‌شود که سه جنبه نسبت علی در آن لحاظ شده باشد. درخت، با ایجاد درختی دیگر شبیه خودش، خود را به عنوان نوع، تولید می‌کند. ثانیاً، غذا را از بیرون دریافت می‌کند. در مرحله تبدیل آن ماده ارگانیکی که خودش ساخته، خود را به عنوان فرد حفظ می‌کند. اجزای مختلف یک درخت می‌توانند به صورت متقابل وجود یکدیگر را حفظ کنند. از این رو ارگانسیم علت و معلول خودش است. ارگانسیم می‌تواند اجزای آسیب دیده خود را تولید کند. ارگانسیم چهار توانایی دارد: تولید مثل، توانایی تغذیه خود، وابستگی متقابل اجزا و توانایی بازسازی خود که خصوصیت طبیعی بودن ارگانسیم‌ها را باید بر آن بیفزاییم (کانت، ۱۳۹۳: ۳۲۷-۳۲۸). طبق استدلال گینزبورگ ارگانسیم را براساس مبحث دیالکتیک قوه حاکمه غایت‌شناختی، می‌توان تابع معیارهای هنجاری بررسی کرد، بی‌آنکه به طراحی پیشینی بر اساس این معیارها نیازی باشد. از این رو ارگانسیم‌ها را می‌توان از مصنوعات، متفاوت در نظر گرفت (گینزبورگ، ۱۳۹۵: ۹۵). بنا به استدلال محققان دیگر تحلیل قوه حاکمه غایت‌شناسی و نسبت‌دادن غایت طبیعی به ارگانسیم‌ها به معنای آن است که فعالیت قابل قیاس با فعالیت قصدی عقل در نظر بگیریم. برایتنباخ از ملاحظات غایت‌شناختی، به منزله ابزاری اکتشافی استفاده می‌کند تا از آن در تحقیقات تاریخ تکاملی ویژگی‌های ارگانسیم یا نقش‌های علی بخش‌های ارگانسیم کمک بگیرد. بخش‌هایی که درون نظامی ارگانیک به منزله یک کل نقش بازی می‌کنند (Breitenbach, 2014: 145) (146). کانت قصد طبیعت را صرفاً برآمده از اصل تماماً سوژکتیو یعنی اصل غایت‌مندی طبیعت و ناشی از قوه حکم تأملی می‌داند (کانت، ۱۳۹۳: ۳۴۵). این اصل و این قوه هم غایت عینی طبیعت، هم ارگانسیم‌ها و هم غایت‌مندی طبیعت و هم زیبایی یعنی غایت‌مندی بی‌غایت را تحت سیطره می‌گیرد.

۳. نظام غایت‌مند و غایت‌شناسی

درک غایت‌مندی طبیعت با ایده نظام بزرگ غایات طبیعی ممکن می‌شود. از نظر کانت، همه اجزای محصول سازمان‌یافته و منظم در طبیعت دارای غایت هستند. اصل داوری درباره غایت‌مندی درونی در موجودات سازمند بدین صورت است:

«محصول سازمند طبیعت محصولی است که در آن هر چیز غایت و متقابلاً وسیله است. در این محصول هیچ چیز نیست که عبث، بدون غایت یا قابل انتساب به یک مکانیسم طبیعی کور باشد.» (کانت، ۱۳۹۳: ۳۳۵)

همچنین این اصل موجودات سازمند را تعریف می‌کند. قضیه بنیادی غایت‌شناختی، عقل را به نظامی از چیزها رهنمون می‌کند که فراتر از مکانیسم صرف طبیعت است. برای طبیعت صرفاً غایت‌مندی بیرونی کافی نیست، بلکه غایات طبیعی نیازمند اصلی پیشین حتی تنظیمی و نیز قرارگیری غایات در ایده فاعل داوری هستند (همان: ۳۳۶). طبیعت در کلیت‌اش در غایت‌مندی عینی، به مثابه نظامی است که انسان عضوی از آن است.

انسان در صورتی می‌تواند درباره موجودات سازمند طبیعت به وسیله غایات طبیعی داوری کند که ایده نظام بزرگی از غایات طبیعی برای او موجه باشد. اینکه طبیعت علاوه بر سودبخشی زیبایی، جاذبه و التذاذ بدل می‌کند، با ما به عنوان غایات، نسبتی برقرار می‌کند. نقش اشکال و فرم‌های زیبا؛ یعنی زیبایی آزاد طبیعت در پرورش ما به منزله غایات، خود لطفی از جانب طبیعت است. به همین خاطر طبیعت را دوست داریم. عظمت آن احترام‌برانگیز است و نگریستن به آن، حس شرافت به ما می‌دهد (همان: ۳۴۲-۳۴۱). ما در طبیعت موافق با مفهوم علل غایی تعقل می‌کنیم و بنابراین آن را فراهم‌کننده محصولاتی می‌دانیم که مطابق و موافق با این مفهوم هستند. درباره این محصولات و نسبت غایی، به منزله متعلقات نظامی از غایات، داوری می‌کنیم. در این صورت به فراسوی جهان محسوس هدایت می‌شویم که وحدت اصل فوق محسوس را برای کل طبیعت معتبر تلقی می‌کند (همان: ۳۴۲). غایت‌شناسی جز خاصی از علم طبیعت را تشکیل نمی‌دهد. غایت درونی طبیعت، سازمان است که باید از نمایش آن به وسیله صنعت فراتر برویم. غایت‌شناسی نسبت غایی یا نسبت ترتیبات طبیعت با غایات را بررسی می‌کند و می‌کوشد نسبت ترتیبات بیرونی

طبیعت با غایات را شرطی ضرورتاً متعلق به علت نشان دهد تا آنرا پیوسته به مفاهیم ما معرفی کند (همان: ۳۴۶).

دیکی در توضیح مباحث کانت می‌گوید: نظام‌مندی غایت‌مند طبیعت موجب درک عالم به‌مثابه یک کل می‌شود. نظام طبیعت علاوه بر اینکه شامل قوانین علم و ساختار طبیعت است، تمام ابژه‌های منفرد در طبیعت را نیز دربرمی‌گیرد که از آن به «فرآورده‌های پرشمار طبیعی» یاد می‌شود. تمام فرآورده‌های طبیعی در دامن قوانین و ساختار علم قرار می‌گیرند که همسو با قوه حاکمه انسان بوده و توسط او شناخت‌پذیر هستند و به‌منزله بخشی از نظام طبیعت ذیل غایت‌مندی سوپراکتیو جای می‌گیرند (دیکی، ۱۳۹۶: ۲۰۱). غایت‌مندی محصولات سازمند، بررسی نحوه نگریستن کانت به زیبایی‌هایی طبیعت را ممکن می‌کند. غایت‌مندی زیبایی آزاد طبیعت و نقش آن در پرورش ما به عنوان غایات واپسین، خود لطفی از جانب طبیعت است.

۴. نظام و مجموعه‌های طبیعت

کانت کل نظام طبیعت را صنعت خداوند می‌داند. جنبه‌هایی از طبیعت را مجموعه‌های طبیعت می‌خواند و آنها را عاری از نظام می‌داند (دیکی، ۱۳۹۶: ۲۰۳). صورت مجموعه‌های طبیعت نیز به قدر کفایت با قوه حاکمه ما تناسب دارند، زیرا تنها بدین صورت است که می‌توانیم به شناختی از آنها دست یابیم (کانت، ۱۳۹۳: ۲۰۷-۲۰۶). حتی شناخت عاری از نظام بودن مجموعه‌ها، هم به قدرت کفایت یا حداقلی با قوه حاکمه ما تناسب دارد. اما درجه تناسب صور زیبای نظام طبیعت با قوه حاکمه ما بیشتر و آشکارتر است.

نظام و مجموعه‌های طبیعت هر دو با درجه‌های متفاوت با قوه حاکمه انسان متناسب بوده و به وسیله این قوه، شناخت‌پذیرند. از نظر کانت غارهایی که طی میلیون‌ها سال شکل گرفته‌اند و دارای نظم خاصی نیستند، جزء مجموعه‌های طبیعت طبقه‌بندی می‌شوند و فارغ از نظام‌بودگی آنها قابل تشخیص هستند. البته طرق شناخت و درک فارغ از نظام بودن، از هم متفاوت است. برای انتخاب نظام‌ها و مجموعه‌های طبیعت به‌منظور گردشگری از همین میزان تناسب با قوه حاکمه، می‌توان استفاده کرد. صور زیبا فقط صورت‌های نظام طبیعت هستند و تنها این صور زیبا با قوه حاکمه ما متناسب هستند (همان: ۲۰۸). صور زیبا در نظام طبیعت و مجموعه‌های نازیبا را می‌توان برای آماج گردشگری طبیعی انتخاب نمود. درحالی‌که به‌نظر می‌رسد دومی به امر والا نزدیکتر

است؛ یعنی مجموعه‌های نامنظم بیشتر ایده والایی را برمی‌انگیزند. نحوه مواجهه با والایی را در بخشی دیگر بررسی می‌کنیم.

۵. جلوه‌ها و جاذبه‌های طبیعت

کانت جلوه‌های طبیعت را دو گونه می‌داند؛ جلوه‌هایی که دارای صورت خاصی هستند و قوای ذهنی را تقویت می‌کنند، یعنی صور زیبا و آنها را نظام‌های طبیعت می‌خواند. جلوه طبیعت، ظاهر زیبایی طبیعی است. در واقع، زیبایی طبیعی غایت طبیعت نیست، بلکه بیشتر مرتبط با ذهن انسان است. برای مثال گل‌های زیبا به منزله مصادیق زیبایی مورد توجه هستند، نه به دلیل مفیدبودن گل‌ها؛ به دلیل اینکه ذهن انسان ساختار و هارمونی آنها با آسمان و محیط، رنگ آسمان بالای آن و .. را درک می‌کند.

هنگامی که کانت به جلوه‌هایی در طبیعت اشاره می‌کند که صورت معینی ندارند، یعنی صور نازیبی، منظور او مجموعه‌ها در طبیعت است (دیکی، ۱۳۹۶: ۲۰۲). بنابراین آنها را از جرگه صور زیبا بیرون می‌گذارد. جاذبه‌ها در طبیعت زیبا که اغلب با صورت زیبا در هم آمیخته‌اند، به تغییرات رنگ‌ها و اصوات (الحان) مربوط‌اند. اینها برانگیزنده یگانه حس‌هایی هستند که متضمن تأمل درباره صورت این تغییرات حسی هستند (کانت، ۱۳۹۳: ۲۳۶). بنابراین تغییرات اصوات و رنگ‌ها از جاذبه‌های مهم به‌شمار می‌آیند که همراه صور زیبا حواس و

تصویر ۱: مرغ بهشتی ویلسون سایر قوای ما را تحریک می‌کند.

ساخته‌های زیبای طبیعت ارگانیک و سازمند در بنیان تولید زیبا، ایده‌ای از زیبا در علت مولده یعنی غایتی موافق با قوه متخیله قرار دارد. گل‌ها، غنچه‌ها، حتی اشکال گیاهان کامل، ساخت‌های حیوانی از همه رقم، که برای استفاده خود آنها غیرضروری اما گویی برای خوشایندی ذوق ما انتخاب شده‌اند (برای نمونه خط‌های بدن گورخر، یا نقطه‌های روی

تصویر ۲: گورخر و اشاره کانت به خطوطی که برای ذوق ما خلق شده‌اند.

پوست زرافه، ... (تصویر ۲))، تنوع آرایش موزون رنگ‌ها در قرقاول و نیز سخت‌پوست‌ها، در حشرات (تصویر ۳) و نیز معمولی‌ترین گل‌ها که صرفاً محدود به سطح خارجی بدن آنهاست و نه مرتبط به شکل آنها به تمامی برای خوشایندی ذوق و تناسب با قوه حاکمه ما طراحی شده‌اند. به نظر می‌رسد از طرفی این زیبایی‌ها به منزله غایاتی بالفعل از طبیعت‌اند و از طرف دیگر شیوه تبیینی مناسب قوه حاکمه زیباشناختی ما را عیان می‌کنند (کانت، ۱۳۹۳: ۲۹۸). بنابراین درست است که اصل عینی درباره زیبایی‌های غایت‌مند طبیعی به کار می‌رود، اما نمی‌توان انکار کرد که کانت بنا به اصل ذهنی از این نمونه‌های زیبا و لذت‌آفرین یاد کرده است. در داوری درباره طبیعت چیزی وجود دارد که توجه ما را به غایت‌مندی برای فاهمه جلب می‌کند. اگر موفق شود میان آنها و قوه شناخت هماهنگی‌ای به وجود آورد، که آن را امکانی می‌دانیم، احساس لذت درون ما ایجاد می‌کند (کانت، همان: ۸۴). هرچه طبیعت را بیشتر از درون بشناسیم و بتوانیم آن را با اعضای بیرونی که برای ما ناشناخته‌اند مقایسه کنیم، به صورت ساده‌تری می‌توانیم اصول آن را بیابیم. هرچه جلوتر می‌رویم، طبیعت را از خلال ناهمگونی ظاهری قوانین تجربی - هماهنگ‌تر می‌یابیم. زیرا این فرمان قوه حاکمه ماست که تا جای ممکن موافق با اصل هماهنگی طبیعت و قوه شناخت خود عمل می‌کند، بدون آنکه از پیش تعیین کنیم که این اصل دارای محدودیت است یا نه؟ (همان: ۸۵-۸۴).

حیات طبیعی جانوران، گیاهان و پرندگان مورد توجه کانت است. همراستا با آن، می‌توان گردشگران طبیعت را به دیدن این نمونه‌ها در حیات طبیعی در جنگل‌ها، باغ‌وحش‌ها، حتی در

تصویر ۳: پروانه و خال‌های روی بال او

پارک‌ها و نیز تماشای آنها در مستندهای حیات وحش دعوت کرد، هر چند جلوه طبیعی تمامی نمونه‌ها برای کانت از حالت مصنوعی اهمیت بیشتری دارد. ما آوای پرندگان را اعلام سرخوشی و رضایت تعبیر می‌کنیم. این علاقه فقط به زیبایی طبیعت است نه زیبایی مصنوعی (کانت، ۱۳۹۳: ۲۳۶).

تشکل آزاد^۱ طبیعت، وجهی دیگر از توجه کانت به جلوه‌های زمین‌شناختی و شیمیایی تشکیل بلورها در کانی‌ها را به خود جلب می‌کند. کانت در ادامه تشکل آزاد طبیعت را تعریف می‌کند. او می‌گوید: منظور من از تشکل آزاد طبیعت، تشکلی است که از یک سیال در حال سکون به وسیله تبخیر یا جدایی جزئی از باقیمانده آن در جریان انجماد، ساخت یا نسج معین می‌یابد. این پدیده تبلور نام دارد. ممکن است حالت‌های مختلفی از یک ماده واحد به وجود آید. برای نمونه آب به واسطه تبلور و تشکل آزاد به سوزن‌های مستقیم یخی تبدیل می‌شود که با زوایای ۶۰ درجه به هم می‌پیوندند، رئوس این زوایا به هم وصل می‌شود و در نتیجه تمام آب یخ می‌زند (همان: ۲۹۹). در ادامه او از اشکال بلورین نمک‌ها و سنگ‌ها یاد می‌کند. ما را به دغدغه‌های زمین‌شناختی و شیمیایی تشکیل بلورها سوق می‌دهد. وی از شکل‌بندی‌های بلورین بسیاری از کانی‌ها، از جمله سولفید مکعبی سرب و سولفور روی یاد می‌کند. در مرحله بعد از نحوه تبلور و فرآیند از گرما به سرمای برخی مواد نام می‌برد که بافت معینی درون‌شان شکل می‌گیرد. به گفته کانت این مواد فقط از درون، بافت زیبایی دارند، اما سطح خارجی آنها آرایش و ساخت خاصی نمی‌گیرد. در مرحله بعد به تبلور فلزات گداخته و سخت‌شدن آنها اشاره می‌کند که با خارج کردن مایع میانی، باقی‌مانده فرآیند تبلور ادامه می‌یابد (کانت، ۱۳۹۳: ۳۰۰).

تبلورهای کانی مانند فلداسپات‌ها، هماتیت، آراگونیت (برای نمونه تصویر ۴، ۵، ۶ و ۱۰) نمونه‌های دیگری است که او به منزله ساختارهای بسیار زیباتر از هنر از آنها یاد می‌کند. به گفته

او، استالائیت‌های غارها برای نمونه غار آنتی‌پاروس (تصویر ۷) محصول آبراهی است که مسیر خود را میان لایه‌های سنگ گچ باز می‌کند و البته نمونه دیگری از ساختمان‌های زیباست. همچنین تبلور اشکال برفی را بسیار هنری و فوق‌العاده زیبا می‌خواند (همان: ۳۰۱). کانت در این نمونه‌ها به رنگ‌های تبلورهای کانی و استالائیت‌ها اشاره نمی‌کند و صرفاً به ساختارهای زیبای آنها می‌پردازد.

تصویر ۶: سنگ آراگونیت

تصویر ۵: هماتیت آهن

تصویر ۴: سنگ کلسیت

در برخی نمونه‌ها از طریق آرایش مواد لازم برای سازمان‌دهی، برطبق قوانین شیمیایی، ساختاری ایجاد می‌شود که از حیث زیباشناختی نیز غایت‌مند بی‌غایت هستند. افزون بر این، کسی که در تنهایی خود به زیبایی جلوه‌های طبیعت همچون یک گل وحشی، یک پرنده و ... علاقه‌مند است، در حالی که از این جلوه‌های طبیعی سودی به او نمی‌رسد، علاقه‌ای عقلی به زیبایی طبیعت یافته و تنها وجود این جلوه‌ها، بدون هیچ غرضی برای وی ارزشمند است. «زیبایی طبیعی را در جایی می‌توان یافت که طبیعت غایت‌مندی بدون غایت را به وجود می‌آورد» (Rahmanita, 2018: 360). اصل ایده‌آلی بودن غایت‌مندی در زیبایی طبیعی^{۱۵} همان اصلی است که ما همواره آن‌را در شالوده حکم زیباشناختی قرار می‌دهیم. هنگام داوری درباره زیبایی، معیار زیبایی را درون خودمان جست‌وجو می‌کنیم و قوه حکم زیباشناختی را به صورت قانون‌گذار می‌شناسیم که تابع معیارهای ذهنی کارکرد عقل است. زیبایی طبیعی هم وابسته به غایت‌مندی سوژکتیو است، چه اگر در بند غایت‌مندی ایژکتیو می‌ماند، در این صورت دیگر این ما نبودیم که طبیعت را با علاقه می‌پذیرفتیم، بلکه این طبیعت بود که باید به ما علاقه نشان می‌داد. این طبیعت بود که به ما قاعده می‌داد که کدام را زیبا و نازیبا بدانیم. در این صورت حکم ذوقی ما تابع اصول تجربی می‌شد (کانت، همان: ۳۰۱). بنابراین مسئله مهم این است که ما زیبایی‌های طبیعت را چگونه درک می‌کنیم، نه اینکه طبیعت آن‌را چگونه عرضه می‌کند. در نهایت، علاقه عقلی به

زیبایی‌های طبیعت است که نوعی اشتراک همگانی به وجود می‌آورد. علاوه بر ساختارهای زیبا رنگ‌ها و اصوات، برای کانت موجب جذابیت است. کانت از لذت از زیبایی رنگ‌ها و صداها می‌گذرد و آنها را علایق عقلی می‌خواند. این علایق عقلی می‌توانند با نمادگرایی همراه شود. این نمادگرایی راهی به بُعد اخلاقی بیننده است. رنگ سفید زنبق‌ها نشانه معصومیت است و قرمز ایده والایی، نارنجی ایده جسارت، زرد ایده صراحت، سبز ایده دوستی، آبی ایده فروتنی، نیلی ایده ثبات و بنفش ایده عذوفت را القا می‌کند. جاذبه‌های متکی به ماده^{۱۶} همراه نمادگرایی به گردشگر فرصت می‌دهد که راهی از درک زیبایی صوری و فرمال به زیبایی عقلی به همراه نمادگرایی اخلاقی داشته باشد. علاقه عقلی به طبیعت فراتر از اصول تجربی براساس اصول غایت‌مندی و زیباشناختی هماهنگ است که تداوم رابطه انسان با طبیعت را تضمین می‌کند. انسان تنها موجودی است که می‌تواند از غایات اعیان و طبیعت پرسش کند. کانت با توجه به اهمیت حیث زیباشناختی و غایت‌مندی بی‌غایت صور زیبای طبیعت، گردشگران طبیعت را به دیدن نمونه‌های ذکرشده دعوت می‌کند، اما از آنها می‌خواهد بر اساس علاقه عقلی به دیدن آنها بروند. هنگام دیدن و تعامل با آنها به توافق، هارمونی و هماهنگی توجه کنند که بین قوای انسان، مخصوصاً متخیله و فاهمه به وجود می‌آورند. «زیبایی طبیعت یعنی توافق آن با بازی آزاد قوای شناختی ما در دریافت نمود و داوری درباره آن...» (کانت، ۱۳۹۳: ۳۴۱) کانت بر این باور است که در طبیعت نوعی وحدت و هماهنگی وجود دارد که قابل مقایسه با وحدت و هماهنگی هنری است و هماهنگی بازی آزاد بین فاهمه و تخیل هم حاکی از آن است. از این رو، آزادی تخیل نباید در بند قاعده‌مندی زیاد و غایت‌مندی پرتکلف محدود شود که به این بازی هماهنگ قادر نباشد.^{۱۷} در این صورت ذوق نمی‌تواند آن را امری خوشایند تلقی کند. آنچه ذوق را تحریک می‌کند، آزادی تخیل در مواجهه با جلوه‌های طبیعت و صور زیبا است و جاذبه‌های طبیعت و غایت‌مندی صداها و رنگ‌ها در علاقه عقلی با آن همراه می‌شود. هماهنگی صور سازمند، در توافق با هماهنگی قوای ما با تأکید بر ایده نظام بزرگ غایات طبیعت و غایت واپسین در پرورش انسان و سعادت وی، نقش دارد و خود لطفی از طبیعت است. به‌همین خاطر آن‌را دوست داریم و به عظمت‌اش احترام می‌گذاریم. از این رو، زیبایی طبیعی است که می‌تواند علاقه بی‌واسطه برانگیزد و با منش بی‌آلایش انسان‌هایی هماهنگ باشد که احساس اخلاقی خویش را پرورش داده‌اند. به گفته کانت، کسی که بی‌واسطه به طبیعت علاقه‌مند باشد، به نیت خیر اخلاقی نیز تمایل دارد و آن‌را در سرشت اخلاقی جست‌وجو می‌کند (کانت، همان: ۲۳۴

و (۲۳۱). کانت انسان علاقه‌مند به زیبایی طبیعت را انسانی اخلاق‌مدار می‌خواند. زیبایی هم خود

نماد خیراخلاقی است. او گردشگران طبیعت را انسان‌هایی دارای روح زیبا می‌داند که بدون چشم‌داشت به طبیعت عشق می‌ورزند. آنها با توجه به غایات طبیعی و نقش آن در سعادت، پرورش (فرهنگ) انسان، در گردشگری طبیعت، به حفظ و توجه به چیزی همت می‌ورزند که طبیعت اعطا می‌کند. وحدت، علاوه بر زیبایی طبیعت حاکی از نظمی آشکار، است. بدین وسیله برهان غایت‌شناختی در جهت اثبات وجود امری فوق محسوس به کار می‌آید.

تصویر ۷: آستالگیت‌های غار آنتی پاروس در یونان

۴. زیبایی طبیعت و هنر

در آرای کانت در نقد سوم می‌توان اولویت زیبایی طبیعی بر هنرهای زیبا و مصنوعات را مشاهده کرد. او گویی بر زیبایی پرندگان، کوه‌ها، اقیانوس‌ها در قیاس زیبایی کلیساها یا نقاشی‌ها تأکید بیشتری کند (پارسونز، ۱۳۸۹: ۲۴). او می‌گوید انسانی که ذوق کافی، دقت و ظرافت برای داوری محصولات زیبا دارد، اگر بنا به تمایل خود خانه پر تفاخر خود را ترک گوید و به زیبایی طبیعت روی آورد تا در آن برای روح خویش در رشته‌ای از افکار، که هرگز نمی‌تواند آن‌را به انتها برساند، لذتی بیابد؛ ما به این انتخاب او به دیده احترام می‌نگریم و به او آن روحی زیبا نسبت می‌دهیم که هیچ هنرشناسی به خاطر علاقه‌ای که به اعیان هنری‌اش دارد، نمی‌تواند مدعی آن باشد (کانت، ۱۳۹۳: ۲۳۳). از این رو می‌توان گفت برای کانت دیدن تمام جلوه‌های صور زیبا به همراه جاذبه‌های طبیعی نسبت به دیدن هنرهای زیبا و سایر مصنوعات ارجحیت دارد.

از آنجا که از دیرباز زیبایی طبیعت همچون انگیزه‌ای نیرومند به هنر خدمت کرده است (رومانکو، ۱۳۵۲: ۹۸)، کانت هم از دو نوع زیبایی نام می‌برد که علاوه بر ارتباط ممکن با جلوه و جاذبه، یعنی صورت و ماده زیبایی، می‌تواند بستر ورود به بحث هنرها را فراهم کند. دو نوع زیبایی عبارت است از زیبایی آزاد و زیبایی وابسته. اولی، زیبایی قائم به ذات اشیا نامیده می‌شود و زیبایی وابسته به اعیانی نسبت داده می‌شود که تحت مفهوم غایتی خاص قرار می‌گیرد (کانت، ۱۳۹۳: ۱۳۵). به نظر می‌رسد علاوه بر ارتباط این دو نوع زیبایی را با تکیه به زیبایی صوری یا جلوه و همراهی با ماده یا جاذبه آن، می‌توان در ارتباط با غایت‌مندی توضیح بیشتری داد. زیبایی محض و آزاد مرتبط با غایت‌مندی بی‌غایت و بی‌ارتباط با مفهوم نوع خود است. زیبایی وابسته مرتبط با کمال کمی یا کیفی است.

اینجا تقسیم‌بندی زیبایی آزاد و وابسته هم طبیعت و هم هنر را در برمی‌گیرد. بسیاری از پرندگان مانند طوطی، مرغ بهشتی (تصویر ۱)، مگس خوار بهشتی، صدف‌های دریایی دارای زیبایی فی‌نفسه هستند و آزادانه خوشایندند. کانت در ادامه، نقوش یونانی، شاخ‌وبرگ‌های تزئینی، کاغذ دیواری، موسیقی بدون کلام را به این فهرست می‌افزاید؛ داوری درباره‌ی زیبایی آزاد در صورت تأمل در فرم صرف، حکم ذوقی محض است. برای کانت حذف مفاهیم از صورت‌بندی داوری‌های زیباشناختی آزاد، برای حفظ همگنیت چنین داوری‌هایی، [...] لازم است (Dowling, 2010: 91). زیبایی یک انسان، اسب یا عمارت، ساختمانی مثل کلیسا، کاخ، خانه‌های بیلاقی که مفهومی از کمال آن یعنی مفهوم غایتی که معین می‌کند، شی به صورت پیش‌فرض چه باید باشد، زیبایی وابسته است (کانت، ۱۳۹۳: ۱۳۶). زیبایی وابسته در مقایسه با چیز دیگر و یا کمال‌یافته‌تر از آن معنا می‌یابد (آفرین، ۱۳۹۸: ۱۰۴-۱۰۳). در اینجا کانت از زیبایی مطلق و نسبی هم بحث می‌کند.

در این تقسیم‌بندی زیبایی آثار هنری هم لحاظ شده است. اما کانت در باب هنرها از جنبه‌های دیگری هم بحث می‌کند. او در بخش ۴۳ در باب هنر به طور عام و در بخش ۵۱ در باب هنرهای زیبا سخن می‌گوید. در بخش «در باب هنر به طور عام» (بند شماره ۴۳) هنر آزاد^{۱۸} از هنر مزدورانه^{۱۹} جدا می‌شود (کانت ۱۳۹۳: ۲۳۷). دوم اینکه در «در باب تقسیم‌بندی هنرهای زیبا»^{۲۰} (بند شماره ۵۱) گفته می‌شود که ذهن در هنرهای زیبا باید خود را سرگرم کند، خود را بدون داشتن هرگونه غایت نظری یا مستقل از هرگونه دستمزد به وجد آورد و راضی کند (همان: ۲۶۱). هنر زیبا مانند صور زیبای طبیعت روح را تحریک و نیروهای ذهن را تقویت می‌کند (همان: ۲۵۲). کار هنرمند،

کشف فرمی درونی است که در هماهنگی کامل و توافق با طبیعت یا حقیقت ذاتی اشیای مخلوق قرار دارد (کاسیرر، ۱۳۸۹: ۴۸۷). به نظر می‌رسد تقویت قوای ذهنی به واسطه هنرهای زیبا افزون بر صور طبیعی زیبا نکته‌ای است که کانت با اشاره به برانگیزندگی روح زیباشناختی و حفظ ذهن در بازی مطرح می‌کند. این نکته می‌تواند از نقاط مشترک زیباشناسی کانت با مقاصد گردشگری باشد.

کانت به تجربه جمعی زیبایی باور دارد. انسانی که در جزیره‌ای متروک، تنها باشد خویشتن و کلبه‌اش را نخواهد آراست، نه دنبال گل‌ها می‌رود و نه گیاهی خواهد کاشت. میل به آراستن خود و خانه‌اش را از دست می‌دهد. تنها در جامعه است که انسان خویشتن را آراسته می‌کند. انسان مستعد انتقال خود به دیگران است و به شیئی که نتواند در اشتراک با دیگران از آن احساس خرسندی کند، راضی نمی‌شود و هر کس از دیگری توقع انتقال لذت دارد که گویی این امر قراردادی اولیه است (کانت، ۱۳۹۳: ۲۲۹). به واسطه این نکته، گردشگری گروهی در طبیعت توصیه می‌شود. به نظر می‌رسد طبیعت به صورت عینی یا واقع‌گرایی حتی بدون انسان هم زیباست. طبیعت در جاهایی با سخاوت زیبایی‌ها را منتشر کرده که حتی بدون ابزارهای تکنولوژیک یا چشم مسلح انسان نمی‌تواند آن‌را ببیند. طبیعت به غیر از این روی زیبا وجه وحشی و بی‌رحمی هم دارد، اما انسان همواره کوشیده رابطه تکاملی و تکمیلی خود را بر طبیعت و در طبیعت بی‌ماید. انسان به یاری کار اجتماعی تنوع زیبایی‌های طبیعت را برای نمونه در گل‌های رز آبی، جنگل‌های مصنوعی، ... افزایش می‌دهد و در مراحل طبیعی رشد به آن کمک می‌کند. علاقه عقلی به طبیعت مخلوق، بهتر است به هدف استثمار آن براساس ارزش ابزاری نباشد. ممکن است بهره‌کشی از طبیعت تا جایی ادامه یابد که تعادل آب و هوایی آن به حدی به هم بخورد و چیزی جز شورش، غرش، تنگ‌نظری و خشکسالی یا ترسالی، چیزی جز تهی‌شدن اعماق اقیانوس‌ها از ماهی‌های زیبا یا چیزی جز انقراض گونه‌های حیوانی در چرخه‌های طبیعی به انسان ندهد. درک انسان از طبیعت و زیبایی‌های آن اهمیت دارد تا به پرورش طبیعت برای بهبود این رابطه بینجامد. کانت درباره سیر تکاملی رابطه انسان و طبیعت، می‌گوید انسان به زیبایی‌های طبیعی آزاد علاقه بی‌واسطه دارد و به زیبایی وابسته هم توجه می‌کند، یعنی زیبایی اشیاء و مصنوعات کاراً طبق مفهوم نوعی آن. از یک منظر ترکیب صوری گل‌ها، پوسته صدف‌ها، پرندگان خوشرنگ مهم هستند، اما از منظری دیگر، شکل و کارکرد بناها، قایق‌ها و ... باتوجه به مفهوم کمال یا مفهوم نوع خود، در جامعه و در

فرآیند ارتباط جمعی اهمیت می‌یابد. میل به تکمیل طبیعت در پیشرفت ابزارسازی و تنوع مصنوعات دیده می‌شود، بنابراین بحث فن و تکنیک‌هایی به میان می‌آید که انسان در اجتماع برای تکمیل نقص‌های طبیعت و حسب نیاز بدان می‌پردازد.

گوناگونی زیبایی‌های طبیعت، انسان را به تنوع انواع هنری و گوناگونی در یک هنر خاص وامی‌دارد (رومانکو، ۱۳۵۲ : ۱۲۴). هنرهای حقیقت محسوس چون معماری، مجسمه و هنر نمود حسی چون نقاشی و بوستان‌آرایی لامسه و باصره را متأثر می‌کنند و لذت می‌بخشند. این هنرها هم زیبایی‌های طبیعت را ثبت و ضبط می‌کنند، هم در آن تغییر می‌دهند، آن‌را بازنمایی می‌کنند تا نشان‌دهنده تنوع همان زیبایی‌های طبیعی باشند. برای نمونه، نقاشی و بوستان‌آرایی از آن حیث که نمود و آرایشی از صور زیبای طبیعی هستند و بر قوه متخیله اثر می‌گذارند، می‌توانند مورد استقبال گردشگران قرار گیرند. بر اساس نظر کانت، هنر نقاشی بیشتر به تزئین اتاق با قالی، اشیاء عتیقه، زیورآلات بانوان، هنر لباس پوشیدن و نیز هنر بوستان‌آرایی به آرایش زمین با سبزه‌ها، گل‌ها، بوته‌ها، درختان، برکه‌ها، پشته‌ها و دره‌ها گفته می‌شود. نقاشی از نظر کانت، توجه را به نمودهای مختلف بومی، محلی و فرهنگی علاوه بر هنرهای حقیقت محسوس جلب می‌کند. این مسیر اشتراکات بحث کانت با اهداف گردشگری را آشکار می‌کند که به سنت‌های بومی و زیباشناسی قومی و محلی هم بدین طریق اهمیت می‌دهد. در قسمت دیگری، اهداف مشترک کانت و گردشگری مبسوط‌تر بررسی می‌شود.

تصویر ۸: آبشار آگویان آکوادور تصویر ۹: جلوه‌های طبیعی اندونزی، سوماترا

اگر صرفاً بزرگی و عظمت طبیعت مدنظر باشد، در اغلب موارد در وحشی‌ترین و بی‌قاعده‌ترین ویرانگری و بی‌نظمی در طبیعت است که ایده‌های والا را برمی‌انگیزد. در این مرحله صرفاً بعد سوپژکتیو والایی و نقش سوژه در رویارویی با آن اهمیت دارد. بر این اساس کانت سه جنبه از امر

والا را دسته‌بندی می‌کند. والای هراسناک، زمانی که احساس والایی با وحشت و هراس همراه است، والای اصیل، که احساس والایی با ستایشی خاموش همراه است و والای شکوهمند، که در آن والایی با زیبایی آمیخته شده است (علیا و نریمانی، ۱۳۹۷: ۱۳). براین اساس نقد قوه حکم کانت معرف آغاز دوره‌ای است که نحوه نگرش ما به والا و جوانب هولناک طبیعت را شکل می‌دهد (رشیدیان، ۱۳۹۳: ۳۳)^{۲۱}. گردشگران در مواجهه با آشنایی غرنده و پرتگاهی عمیق (تصویر ۸)، صخره‌های مهیب طبیعی شکل گرفته با فرسایش^{۲۲}، والایی را به طبیعت نسبت می‌دهند. امر والا به مثابه مسئله‌ای عقلانی دربرگیرنده «دیگر» دست نیافتنی است که به واسطه شگفتی و عظمت عالم طبیعت ظاهر می‌شود. نیروهای مهیب و مخرب جهان از گذشته، سازنده امر والا مانند وحشت توفان، زلزله، آتشفشان، بهمن و جز آن بوده‌اند و بر انسان می‌شورند. کانت با تکیه به امر والای اصیل و شکوهمند بعد اخلاقی‌تری به این مفهوم می‌بخشد. از آنجاکه یکی از مولفه‌های اساسی تفکر رمانتیک همین والایی است، می‌توان نفوذ والایی شکوهمند، اصیل (و حتی هراسناک) را در علایق هنرمندان رمانتیک آلمانی یافت. سیاحت، گشت و گذار در طبیعتی که ایده والا به‌ویژه امر والای شکوهمند و اصیل را در گردشگر برانگیزد، از میراث‌هایی است که کانت با حس تسلای خاطر و لذت همراه درد برای رمانتیک‌ها و گردشگری طبیعی به جای می‌گذارد. از همین روست که در عصر بزرگ روشنگری نقطه عطف تکامل و پرمایگی احساس نسبت به طبیعت رقم خورده است (رومانکو، ۱۳۵۲: ۱۱۹).

-متعلق شناخت از آن حیث که قوانین فاهمه بر آن سیطره دارد، -طبیعت به منزله ذات یا مولفه‌های بنیادی چیزها، -طبیعت در تقابل با تمدن	تعاریف طبیعت
-جلوه‌های طبیعت که مشتمل بر صور زیبا است. - صور نازیبا به وجود آورنده مجموعه‌ها است.	جمله‌ها
-جاذبه‌ها در طبیعت زیبا، با صورت زیبا آمیخته‌اند و به تغییرات رنگ‌ها و صداها مرتبط هستند.	جاذبه‌ها
-زیبایی گل‌ها، پروبال پرندگان، یا صدف‌ها، هم از نظر ساخت و هم از نظر رنگ را می‌توان به طبیعت و قوه مولده آن نسبت داد. -زیبایی قائم به ذات اشیا نامیده می‌شود. - بسیاری از پرندگان مانند طوطی، مرغ بهشتی، مگس‌خوار بهشتی، خرچنگ و صدف‌های دریایی دارای زیبایی فی‌نفسه هستند و آزادانه با	زیبایی و زیبایی آزاد

<p>توجه به صورت خود، خوشایندند. نقوش یونانی، شاخ و برگ‌های تزئینی، کاغذ دیواری، موسیقی بدون کلام، هم اقلام به اصطلاح هنری هستند.</p> <p>-داوری دربارهٔ زیبایی آزاد در صورت تأمل در فرم صرف، حکم ذوقی محض است.</p> <p>-برای کانت حذف مفاهیم از صورت‌بندی داوری‌های زیباشناختی آزاد، برای حفظ همگانیت چنین داوری‌هایی لازم است.</p> <p>-علاقه بی‌واسطه به زیبایی طبیعت نشانه‌ای از نیک فطرتی انسان است، تنها یک ذهن پرورش یافته و پایبند به اخلاق می‌تواند زیبایی طبیعت را درک نماید.</p>		
<p>-زیبایی یک انسان، اسب یا عمارت، ساختمانی مثل کلیسا، کاخ، خانه‌های بیلابقی که مفهومی از کمال آن یعنی مفهوم غایتی که معین می‌کند شی به صورت پیش‌فرض چه باید باشد، زیبایی وابسته است.</p>	<p>زیبایی وابسته</p>	
<p>-احساس والایی با وحشت و هراس همراه است.</p> <p>-در طبیعت، برای زیبایی انتهایی وجود دارد، اما برای امر والا انتهایی وجود ندارد.</p> <p>-ذهن هنگامی که طبیعت را با تصور والا می‌نگرد، گویی در جنبش است.</p>	<p>والایی هراسناک</p>	<p>طبیعت و والایی</p>
<p>-احساس والایی با ستایشی خاموش همراه است.</p> <p>-حکم درباره والایی طبیعت در نهاد انسان وجود دارد و بیش از حکم درباره زیبایی آن، به پرورش نیاز دارد.</p> <p>- در حکم دربارهٔ والایی طبیعت از انسان انتظار می‌رود که تلاشی در جهت پیشرفت احساس اخلاقی در وجود خود کرده باشد.</p>	<p>والایی اصیل</p>	
<p>-والایی با زیبایی آمیخته شده است.</p> <p>- مبنای والایی طبیعت را باید صرفاً در خویش و شیوه اندیشیدنمان بجوییم که والایی را در تصور طبیعت داخل می‌کنیم.</p>	<p>والایی شکوهمند</p>	
<p>-از الطاف طبیعت به انسان این است که علاوه بر چیزهای سودمند، جاذبه و زیبایی فراوانی را نیز به وی ارائه نموده است و به این دلیل قابل احترام است.</p> <p>-انسان با نگرستن به طبیعت خود را شریف احساس می‌کند.</p> <p>-احساس والا در طبیعت احترام به تعین خود ماست.</p> <p>-انسان اخلاقی که نگاهی به طبیعت دارد، احترام به انسانیت خویش را به احترام به طبیعت تبدیل می‌کند.</p>		<p>احترام زیباشناختی به طبیعت</p>

جدول ۱: تعاریف، وجوه طبیعت و نقش آن در زیباشناسی و غایت‌شناسی کانت. منبع: نگارندگان

۷. زیباشناسی گردشگری

با توجه به شرایطی که زمین در آن به سر می‌برد، گرمایش بیش از حد زمین، فقر خاک به دلیل قطع بی‌رویه درختان، جنگل‌زدایی، به انقراض کشاندن برخی گونه‌های گیاهی و حیوانی، کاهش منابع طبیعی، مشکلات زیست محیطی چون حجم کنترل‌نشده زباله و افزایش بی‌رویه ضایعات، بهره‌کشی از زمین و طبیعت و ... بشر به تدریج به نقطه‌ای می‌رسد که زمین را به جایی سکونت‌ناپذیر تبدیل می‌کند. گردشگری به عنوان یک صنعت می‌تواند با هدف افزایش سود صرفاً از طبیعت، بهره‌کشی کند. اما مطالعه‌ها نشان می‌دهد گردشگری با ارتباط‌های بین‌رشته‌ای با تأکید بر نقش زیبایی طبیعت در پرورش و اعتلای فرهنگ انسان می‌تواند نقش بسزایی در کنترل حجم بهره‌کشی از طبیعت را داشته باشد. با گسترش صنعت گردشگری شاخه‌های جدیدی از توریسم از قبیل گردشگری طبیعت (اکوتوریسم)، گردشگری گیاهی (اگروتوریسم) و زمین گردشگری (ژئوتوریسم) شکل گرفته است (میرحسینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۱). امروز به دلیل بی‌توجهی به طبیعت مخلوق، طبیعت بکر، یا طبیعت دست‌کاری شده (پارک‌ها، جنگل‌ها و دریاچه‌های مصنوعی) در جهت مقاصد عقل‌ابزاری و اهداف سرمایه‌داری، بیش از هر زمان دیگری به اکوتوریسم، طبیعت‌گردی و زمین‌گردشگری با اهداف سبز پایدار نیاز داریم. به علاوه، با توجه به تنوع و چندجانبه‌نگری در بخش غایت‌شناسی و زیباشناسی کانت و با اتکا به مفهوم بیلدونگ می‌توان در اهداف صنعت گردشگری بازنگری کرد.

گردشگری طبیعی در قالب سفر به مناطق طبیعی نسبتاً بدون مزاحمت یا بدون ایجاد آلودگی با اهداف مطالعه، تحسین و لذت‌بردن از مناظر، گیاهان و حیوانات وحشی آن و همچنین از هرگونه تظاهرات فرهنگی موجود (اعم از گذشته و حال) در مناطق به وجود آمده است (Mondino & Beery, 2019: 108). در این نوع گردشگری انگیزه اصلی گردشگران، مشاهده و قدردانی از طبیعت و سنت‌های محلی مرتبط با طبیعت است (Nistoreanu, 2011: 35). در این مسیر گردشگران برای کشف طبیعت، زمان طولانی صرف کرده و هزاران کیلومتر طی می‌کنند. گردشگران کیلومترها سوار بر اسب یا قایق می‌شوند که اغلب با گردشگری سبز پایدار یا بوم‌گردی همراه است. مطالعات نشان می‌دهد گردشگری تدریجی روندی عمیقاً اجتماعی و جهانی

دارد (1: Selkani, 2020). در گردشگری طبیعی مسافر در قلب منطقه‌ای حفاظت شده با گونه‌های کمیاب و رنگارنگ روبرو است.

در گردشگری سبز یا گردشگری پایدار سفرهایی مبتنی بر استفاده خردمندانه از طبیعت ارائه می‌شود (درام و مور، ۱۳۸۹: ۴۷) و علاقه عقلی به طبیعت از طریق زیبایی‌های متنوع آن، عیان می‌شود. رویکرد کانت به طبیعت و درک ذهنی سوژه از آن منطبق بر اصل غایت‌مندی و به هدف پرورش انسان، در بخش‌های مختلف این مقاله با اهداف گردشگری طبیعی، با هدف تربیت و پرورش انسان بر اساس تحسین زیباشناختی او همخوانی دارد. با توجه به تعاریف ارائه شده از گردشگری طبیعی برخی فعالیت‌ها، گردشگری طبیعی محسوب می‌شوند و برخی خیر. برای نمونه بازدید از غارهای طبیعی، تماشای حیوانات و پرندگان، عبور از مناطق صعب‌العبور، کوه‌پیمایی، دیدار از روستاها و مزارع... در زمره گردشگری طبیعی است. فعالیت‌هایی نیز جز گردشگری طبیعی به شمار نمی‌روند و عبارتند از شکار، اسکی و تورهای ماجراجویانه که ممکن است محیط زیست طبیعی را تخریب کنند. با وجود این می‌توان صرفاً با تمرکز بر گردشگری طبیعی با تمامی فعالیت‌های مشمول، به اشتراکات آن با نگرش زیباشناختی کانت به طبیعت اشاره کرد. گردشگران طبیعت از دیدن قاعده‌مندی بیش از حد و افراطی لذت نمی‌برند. کانت با این تأکید بر طبیعت بکر و دست‌نخورده، از نظم و قاعده‌مندی بیش از حد به دلیل عدم تحریک روح زیباشناختی، جانبداری نمی‌کند. مثال‌ها نشان می‌دهد او تا حدودی برای بی‌نظمی و نقش آن در زیبایی جا باز می‌کند.

کانت در تبیین دوگانه زیبایی آزاد و وابسته ما را متوجه طبیعت مخلوق و نیز سایر هنرها و مصنوعات می‌کند که در مرکز توجه گردشگری طبیعت قرار می‌گیرد. به گفته کانت گل‌ها، غنچه‌ها، حتی اشکال گیاهان کامل، ساخت‌های حیوانی از همه رقم، برای خوشایندی ذوق ما خلق شده‌اند. کانت هنگامی که از زیبایی‌های برتر از هنر در کانی‌ها، سنگ‌ها و استالایت‌های غارهای آنتی‌پاروس بحث می‌کند، متوجه زیبایی آزاد آنها هست. در ادامه، نقوش یونانی و موسیقی بدون کلام، شاخ و برگ‌های گیاهی را به این فهرست می‌افزاید و از نمونه‌هایی هنری برای افزایش دامنه زیبایی آزاد استفاده می‌کند. او در توضیح زیبایی وابسته از زیبایی‌های ساختمانی مثل کلیسا، کاخ، خانه‌های بیلاقی یاد می‌کند. کلیسا، خانه‌های بیلاقی، کاخ‌ها ساخته بشر، با کمال کیفی و کمی یا مفهوم آن و آنچه باید باشد مطابق هستند. کانت در کنار زیبایی طبیعی و سنت‌های محلی مرتبط با طبیعت (نمونه‌های محلی، بومی و قومی) همساز و تکمیل‌گر طبیعت مخلوق واکنش

مثبت نشان می‌دهد. او درباره سیر تکاملی میل به زیبایی می‌تواند بحث را طور دیگری هم پیش ببرد: انسان بر اساس صورت زیبا متوجه جلوه زیبایی‌های طبیعی آزاد مثل حیوانات، درختان، گیاهان، پرندگان و مناظر زیبا و... می‌شود. جاذبه هم که متوجه غایات ماده یا رنگ و صدا در کنار زیبایی‌های صوری هست، بنابراین خود رنگ و صدا هم مثل صوت پرندگان و تنوع رنگ پروبال آنها، موادی برای جذابیت و ارتباط با مفاهیم عقلی فراهم می‌کنند. در هر دو حالت بحث، این روند از غایت‌مندی بی‌غایت صور زیبا تا توجه به شکل و کارکرد بناها، قایق‌ها در جامعه بر اساس اهداف و غایت ادامه می‌یابد. در قیاس، افزون بر شگفتی‌های زمین، محیط، فرهنگ، میراث باستان‌شناختی و چشم‌انداز از نقاط مورد تمرکز و اصلی در زمین‌گردشگری هستند (مختاری، ۱۳۹۲: ۹۵). زیباشناسی گردشگری افراد را به قدردانی از زیبایی طبیعی، زیبایی هنری و زیبایی مصنوعات با به کارگیری اصول زیباشناسی دعوت می‌کند؛ از این طریق ما هرچه بیشتر و بهتر به درک صحنه‌های طبیعی، فرهنگ و هنر و همچنین درک فولکلورهای دلخواه از کشورهای مختلف جهان می‌رسیم (Rahmanita, 2018: 360).

افزون بر این، نقاط مشترک آرای کانت و مولفه‌های گردشگری در وجه اخلاقی طبیعت‌گردی خود را نشان می‌دهد. والایی در تضاد با زیبایی است. والایی در مقایسه با زیبایی که غایت‌مندی بی‌غایت است، اصول متفاوتی دارد. در امر والا در برابر محدوده‌های تخیل سوژه، مقاومتی ایجاد می‌شود تا بتوانند ترس و تهدیدهای خود را از طبیعت به لذت دردناک تبدیل کنند. همچنین بتوانند دوباره با تسلی خاطر با طبیعت رویارو شوند. والایی نماد خیر اخلاقی است. از این رو طبیعت فرصتی برای مقابله و تسلی خاطر در برابر نیروهای مهارناپذیر به‌وسیله عقل و پرورش قوا برای این مقابله فراهم می‌کند.

با توجه به زیباشناسی گردشگری کانت می‌توان اهمیت گیاهان زیبا، نقش و نگارهای بدن حیوانات، تشکل آزاد کانی‌های زیبا، و نیروهای مهارناپذیر طبیعت، آنگاه خودآگاهی در برابر طبیعت و طبیعت‌آگاهی را بیابیم. در مرحله بعد زیبایی هنرهای آزاد، هنرهای زیباشناختی با توجه به تحریک روح زیباشناختی و نیز دست‌ساخته‌ها و مصنوعات انسان مثل طرح‌های اسلیمی، موسیقی بی‌کلام، تا زیبایی باغ‌ها، کاخ‌ها، بناها و ساختمان‌ها اهمیت می‌یابد. در گردشگری به هنرهای حقیقت محسوس چون معماری، مجسمه و هنر نمود حسی چون نقاشی و بوستان‌آرایی از آن حیث توجه می‌شود که لامسه و باصره را متأثر می‌کنند و لذت می‌بخشند. نکته جالب اینکه هنر نقاشی بیشتر

به ترین اتاق با قالی، اشیاء عتیقه، زیورآلات بانوان، هنر لباس پوشیدن و نیز بوستان‌آرایی گفته می‌شود. آخری به آرایش زمین با سبزه‌ها، گل‌ها، بوته‌ها، درختان، برکه‌ها، پشته‌ها و دره‌ها گفته می‌شود و هر دو می‌توانند نمود هر تمدن، یعنی سنت‌های بومی و محلی یا زیباشناسی قومی را بهتر نشان دهد. نه تنها آثار هنری نمودهای عینی هر تمدنی به شمار می‌روند، بلکه هر تمدنی تأثیر خود را بر جلوه‌های آثار هنری خواهد گذاشت و به تناسب منابع، سنت‌های محلی و بومی نیز تغییرات خاصی در این آثار به وجود می‌آید.

۸. نتیجه

بخشی از توجهی که در صنعت گردشگری به طبیعت می‌شود برگرفته از ذهنیت روشنگری و میراث آن برای رمانتیک‌هاست. چالشی میان طبیعت به منزله مکانیسم و طبیعت چون ارگانیزم و غایت‌شناسی وجود دارد که کانت بر اساس اصل فوق محسوس تلاش می‌کند از آن عبور کند. می‌توان گفت بخشی از وجوه بحث کانت در نقد قوه حکم در قوه حکم غایت‌شناسی و زیباشناسی خواه ناخواه، متوجه اهمیت طبیعت در گردشگری است. کانت توجه ما را به جای مصنوعات به خود پدیده‌های طبیعی جلب می‌کند و لذت از یک دریاچه طبیعی را بیشتر از دریاچه‌ای مصنوعی می‌داند. در عین حال حکم زیباشناختی درباره زیبایی طبیعت اگر چه ذهنی است، اما شخصی نیست؛ به دلیل اینکه احساس لذت در ذهن انسان مسئله همگانی است. تمام انسان‌ها از یک منظره، گیاهان زیبا، پرندگان زیبا با رنگ‌های زنده و جنگل با درختان سرسبز و... لذت می‌برند. زیباشناسی گردشگری طبیعی، مبین شکل خاصی از لذت است که در زیبایی طبیعت یافت می‌شود. زیبایی طبیعت به انسان‌ها می‌آموزد که چیزی را بدون قید و شرط دوست داشته باشند. به علاوه کانت، توجه را به مصداق‌های عظیم طبیعت چون آبشاری بلند، دره‌ای عظیم و شکوه آسمان پرستاره جلب می‌کند با این اطمینان که عظمت، والایی و تسلائی خاطر در برابر والایی اصیل و شکوهمند انسان را آماده می‌کند تا بر ترس خود از هجوم، سرکشی، حمله و نافرمانی طبیعت غلبه کند. کانت با اشاره به لذت زیبایی‌های بکر در کنار مصنوعات و ساخته‌های سودمند، و هنرهای زیبا به سنت‌های بومی، محلی و قومی هم توجه دارد. مطالعه نشان می‌دهد گردشگری طبیعی با هدف سبز پایدار به اکثر ظرایف زیباشناختی کانت توجه می‌کند.

زیباشناسی گردشگری افراد را به قدردانی از زیبایی طبیعی، تحسین زیبایی هنری و زیبایی مصنوعات دعوت می‌کند. از این طریق انسان‌ها هرچه بیشتر و بهتر زیبایی‌های طبیعت، هنر، مصنوعات، سنت‌های بومی، محلی و قومی و فولکلورهای دلخواه از کشورهای مختلف جهان را ارج می‌نهند. مطالعه نقد قوه حکم به ما می‌آموزد که از زیبایی‌های طبیعت، زیبایی‌هایی طبیعی بومی مناطق جغرافیایی می‌توان لذت برد و انتظار یک تجربه مشترک و جمعی را از آن داشت. می‌توان با تکیه به حس مشترک برای اهداف زیباشناسی گردشگری به صورت منطقه‌ای و جهانی به نقطه اجماعی رسید. زیبایی و لذت از طبیعت فرصتی برای تأمل و پرورش و ارتقای فرهنگ انسان فراهم می‌کند، راهی برای اخلاقی زیستن انسان به منزله غایت واپسین، تا به سعادت نزدیک شود. سعادت که انسان هزاره بیست و یکم با توجه به عواقب بهره‌کشی از طبیعت یا محیط زیست با کاهش حجم یخچال‌های طبیعی، کاهش ذخیره‌های آب زیر زمینی، افزایش دمای زمین، انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری، فقیر کردن خاک، نیاز به درک آن را بیشتر از هر زمان دیگری حس می‌کند.

به نظر این پژوهش در صورتی که بخواهیم نقد سوم کانت را بر اساس اهداف گردشگری تنظیم کنیم، باید ابتدا از نقد قوه حاکمه غایت‌شناسی شروع کنیم و بعد از تدوین و تکوین نگاه غایت‌شناختی درون آن با درک رابطه تعاملی انسان با طبیعت، نگرش زیباشناختی را تبیین کنیم. به نظر می‌رسد دستاورد این پژوهش بعد از دسته‌بندی غایات، جایگاه انسان به منزله غایت واپسین و نگاه وی را نسبت به طبیعت، نظام طبیعت، غایات طبیعی و در نسبت با غایت فرجامین، تعیین می‌کند. موضع و نگرش او را در این جهان به غایت صوری، نظام سازماندهی شده و مجموعه‌های نامنظم مشخص می‌کند. بعد از این زاویه دید کلی، به نگرش جزئی‌تری نسبت به زیبایی‌های آزاد و وابسته طبیعت و هنر، میراث هنری و فرهنگی یعنی سنت‌های بومی، محلی و قومی هم دست می‌یابد. افزون‌براین، نقش اخلاقی زیبایی و والایی در پرورش انسان، برای ارتقا فرهنگ را به منزله اساس زیباشناسی گردشگری در نظر می‌گیرد.

تصویر ۱۰: تبلورهای کانی

پی‌نوشت‌ها

۱. طبیعت در نقد اول هم‌راستا با قوانین دیدگاه مکانیستی است. طبیعت متعلق شناخت تحت سلطه قوانین فاهمه است. در نقد دوم طبیعت به معنای سلطه طبیعت انسان بر عمل است و در نقد سوم دیدگاه چندگانه‌ای به طبیعت وجود دارد. طبیعت به معنی طبیعت مخلوق یا طبیعت روسویی در تقابل با تمدن مطرح می‌شود. در این منظر کانت در بحث نبوغ نگاه همدلانه‌ای به طبیعت دارد. گاهی طبیعت وحشی است و نیروهای مهارناپذیری دارد. طبیعت عقلانی و طبیعت تأملی ذاتی انسان به منزله نوع است. سوژه کانتی خودآیین است و در آزادی ذهنی به قوانین عقل (عملی) احترام می‌گذارد. اراده، آزادی و عقلانیت خود بنیاد و شکل‌دهنده، او را چون سوژه‌ای اخلاقی پدیدار می‌کند. سوژه خودآیین با تکیه به طبیعت عقلانی خود تا روشنایی و بلوغ فکری به منزله غایت هستی انسان اعتلا می‌یابد (کانت، ۱۳۸۶: ۳۱-۳۳).
۲. گرچه بخش‌هایی از دیالکتیک قوه حاکمه غایت‌شناختی در نقد سوم و نیز رأی مفسرانی بر این اساس شکل گرفته که در خود نقد سوم امکان طرح رفع تناقض دیدگاه مکانیستی و ارگانیستی به طبیعت وجود دارد، اما شلینگ در اثر نظام فلسفه طبیعت و نظام ایدئالیسم استعلایی راه‌هایی برای مسئله تثویت کانتی پیش رو می‌نهد که بتواند از آموزه تنظیمی غایت‌شناسی کانت فراتر رود. راه حل او برداشت ارگانیک از طبیعت است. اگر طبیعت یک ارگانیسم در نظر گرفته شود، می‌توان گفت تمایز میان امر ذهنی و فیزیکی، سویژکتیو و ابژکتیو، ایده‌آل و رئال، تمایز در نوع نیست، بلکه در درجه است. در نتیجه این امور درجات متفاوتی از ساماندهی و رشد نیروی زنده یگانه‌ای هستند که در همه جای طبیعت یافت می‌شوند. بدین‌سان این قطب‌های مخالف را می‌توان به منزله اموری به هم وابسته دید. امر ذهنی صرفاً والاترین درجه ساماندهی و رشد قوای زنده بدن است و بدن پایین‌ترین درجه ساماندهی و رشد قوای زنده ذهن است

(بیزر، ۱۳۹۸: ۳۰۴). رمانتیک‌ها به ایده‌ی ارگانیزم جایگاهی تقویمی داده‌اند. دوم اینکه آنها، دریافت شهودی یا غیراستدلالی از ایده‌ی ارگانیزم را ممکن دانسته‌اند.

3. Forma finalis
4. Naturezweck/natural purpose/fin naturelle
5. Zweck der nature/purpose of nature/fin de la nature
6. Letzter zweck/ultimate purpose/ fin dernière
7. Endzweck/final purpose/fin dernière
8. Kultur/culture/culture

^{۹۱} پرورش و فرهنگ یا کولتور به معانی کلمه bildung هم می‌تواند ارتباط داشته باشد. رابطه مفهوم بیلدونگ و کولتور بسیار مشهور است و کانت بارها این دو را به جای هم به کار برده است. او از این اصطلاح در سه نقد خود به ترتیب به معنی تربیت و پرورش، تربیت اخلاقی و ساختن -صورت‌بخشی استفاده کرده است (اردبیلی، ۱۳۹۹: ۵-۴). با توجه به توضیحاتی که در پرورش بعد اخلاقی، هنگام مواجهه با نیروی مهارناپذیر طبیعت قابل ذکر است، ذهن ما با استعداد صورت‌بخشی (formative power) این نیرو را به یک تصویر امن تبدیل می‌کند. تصویری که هر چند در زمره تصوره‌های مورد شناسایی فاهمه نیست، اما تسلاهی خاطر آن با حمایت قوه عقل به پرورش استعداد اخلاقی می‌انجامد.

10. Analogon der kunst/analogon of art/analogon de l'art
11. Kunst/art/art
12. Organisiert/organized/organisè
13. Bildende Kraft/formative power/force formatrice
14. Erhabene/sublime/sublime

^{۵۵} برخی مفسرین می‌گویند ماده، صدا و رنگ با غایت ارتباط دارد. بر ماده قوانین مکانیستی حاکم است. ماده، صدا و رنگ صورت را به نحوی آماده می‌کند که مناسب برای تأمل باشد. غایت ماده همان تحقق صورتی است که قابل تأمل باشد. در این رابطه تناقضی نیست.

16. Freien Bildung/free formation/libre formation
17. Nature Schönheit/natural beauty/beauté naturelle

^{۸۸} کانت با ذکر گزارش مارسدن در تاریخ سوماترا قاعده‌مندی بیش از حد را که به قصد شناخت نباشد، برای ذوق ناخوشایند و ملال‌آور ارزیابی می‌کند. مگر اینکه با چیزی رویاروی شویم که نیروی متخیله ما بی‌تکلف و غایت‌مندانه بتواند با آن بازی کند، در این صورت نه تنها ملال‌آمیز نیست، بلکه همیشه تازگی دارد. حتی آواز پرندگان که نمی‌توان آن‌را تحت هیچ قاعده موسیقایی درآوریم، آزادی بیشتر و در نتیجه چیزهای بیشتری جهت عرضه به ذوق انسان دارد تا آواز انسان که با تمام قواعد موسیقی هماهنگ است. زیرا آواز انسان را اگر برای مدت طولانی بشنویم خسته خواهیم شد، در صورتی که احتمالاً علاقه ما به سرخوشی حیوانی کوچک و دوست‌داشتنی با زیبایی آوازش ترکیب می‌شود، اما اگر این آواز را دقیقاً انسان تقلید کند، در گوش ما فاقد ذوق به نظر می‌آید (کانت، ۱۳۹۳: ۱۵۵-۱۵۴).

^{۹۹} برنارد می‌گوید درک احساس والایی که کانت در تماشای قله سر به فلک کشیده آلپ به آن اشاره می‌کند، یا عظمت زمین لرزه و نظایر آن؛ گرچه امروزه برای ما آشناست، اما در زمان این فیلسوف اینگونه نبود. در آن زمان هنوز کوه‌های سوییس مرکز تفریح اروپا نبود و پذیرش این امر که ذوق با احساس والا سروکار دارد، مقبولیت عام نیافته بود (رشیدیان، ۱۳۹۳: ۳۳).

اشاره شده به صخره‌های فرسایش یافته طبیعی چین در پارک ملی Zhangjizjie که آنها را ستون آسمان شرق نامیدند. دکامرون در آواتار برای خلق کوه‌های هلولویا در سیاره پاندورا از آنها الهام گرفته است. سالانه هزاران گردشگر از آنجا بازدید می‌کنند. دیدن آنها جز والایی شکوهمند چه چیز دیگری را در ما بیدار می‌کند؟

References

- Afarin, F. (2019) "Aesthetic Attitude to the Arabesque in Islamic Art, according to Free and Dependent Beauty in Kant's Aesthetics", *Metaphysik*, Vol. 11, No. 2, Ser No. (28). [In Persian]
- Allison, H. E. (2001) *Kant's Theory of Taste*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ardebili, M. M. (2020) "Bildung: Roots, Functions and Significations", *Metaphysik*, Vol. 12, No. 1, Ser No. 29. [In Persian]
- Beiser, F. (2019) *The Romantic Imperative: The Romantic imperative: The Concept of Early German Romanticism*, Trans. Seyed Masood Azarfam, Tehran: Qooqnos. [In Persian]
- Breitenbach, A. (2014) "Biological purposiveness, and Analogical Reflection" in *Kant's Theory of Biology*, Edit. Ina Goy and Eric Watkins, Publisher: De Gruyter: 131-147. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110225792/html>.
- Burnham, D. (2019) *An Introduction to Kant's Critique of Judgment*, Trans. Mohammad Reza Abolghasemi, Tehran: Ney Publication. [In Persian]
- Cassirer, E. (2010) *Philosophy of Enlightenment*, Trans. Yadollah Moghen, Tehran: Niloofar. [In Persian]
- Dickie, G. (2017) *The Century of Taste*, Trans: Mania Nourian and Davood Mirzaiee, Tehran: Hekmat publication. [In Persian]
- Dowling, Ch. (2010) "Zangwill Moderate Formalism and Another Look at Kant's Aesthetics", *Kantian Review*, Vol. 15-2: 90-117.
- Ginsborg, H. (2016) *Kant's Aesthetics and Teleology*, Trans. Davood Mirzaiee, Tehran: Qooqnos. [In Persian]
- Glenn, P. (2010) *Aesthetics and Nature (Bloomsbury Aesthetics)*, Trans. Zahra Ghiasi, Tehran: Roshde Amozesh Publication. [In Persian]
- Kant, I. (2007) "An Answer to the Question: "What is Enlightenment?", in *What Is Enlightenment*, Trans. Sirous Aryanpur, Tehran: Agah. [In Persian]
- Kant, I. (2014) *Critique of Judgment*, Trans. Abdulkarim Rashidian, Tehran: Ney Publication. [In Persian]
- Mondino, E.; Beery, Th. (2019) "Ecotourism as a Learning Tool for Sustainable Development. The Case of Monviso Transboundary Biosphere Reserve, Italy", *Journal of Ecotourism*. Vol. 18, No. 2, pp. 107-121.

- Moore, A. Andy, D. (2010) *An introduction to Ecotourism Planning*, Trans. Mohsen Kalantari; Ghadir Shokrizadeh, Zanjan: Azarkelk. [In Persian]
- Mokhtari, D. (2013) "Axioms of geomorphology and Geotourism status", *Geographical and Environmental Planning*, No. 1, 91-108. [In Persian]
- Mirhosseini, S. M.; Abedpour, Z.; Shakeri, F. (2015) "Geotourism Capabilities of Iranian Hot and Mineral Water Springs", *Natural Geography*, No. 28, 101-115. [In Persian]
- Nistoreanu, P.; Dorobantu M. R.; Tuclea.C.E (2011) The Trilateral Relationship Ecotourism – Sustainable Tourism – Slow Travel Among Nature in the Line with Authentic Tourism Lovers, *Journal of Tourism*, No. 11, pp 34-37.
- Olya, M. Narimani, G. (2018) "Analysis of Kant's Precritical Approach to the Beautiful and the Sublime", *Kimiay-e Honar*, No. 29, 7-23. [In Persian]
- Rahmanita, M. (2018) "The Aesthetics of Nature Tourism Through The Philosophical Perspective of Immanuel Kant", in: *Advances in Economics, Business and Research (AEBMR)*, volume 52, 2nd International on Tourism, Gastronomy, and Tourist Destination (ICTGTD 2018)
- Rashidian, A. (2014) "Introduction", in *Critique of Judgement*, Tehran: Ney Publication.
- Romanenko, V. (1973) "The Beauty of Nature" in *New Aesthetics*, Trans. Mehdi Partovi, Amir Kabir Publication. [In Persian]
- Selkani, I. (2020) "Ecotourism: Formula to Travel and Discover Responsibly", *Journal of Tourism & Hospitality*, No. 436, pp. 1-4.
- Vandewalle, B. (2000-2001) "La nature dans la philosophie critique de Kant", *Philosoph'île*. https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=https://pedagogie.ac-reunion.fr/fileadmin/ANNEXES-ACADEMIQUES/03PEDAGOGIE/02COLLEGE/philosophie/Textes_des_collegues_sur_auteurs/Van_Kant_nature.pdf&pid=explorer&efh=false&a=v&chrome=false.